

НАУКОВИЙ СЕМІНАР «СТО РОКІВ ВИВЧЕННЯ КУЛЬТУР ПОЛІВ ПОХОВАНЬ В УКРАЇНІ»

14—15 грудня 1999 р. в Інституті археології НАН України проходив науковий семінар «Сто років вивчення культур полів поховань в Україні», ініційований і організований відділом слов'янської археології інституту. В роботі семінару брали участь також науковці Луцька, Тернополя, Одеси, Харкова.

У вступному слові заступник директора Інституту археології, член-кореспондент НАН України С. Д. Крижицький відзначив суттєву роль зарубинецьких і черняхівських старожитностей у вивченні проблеми етногенезу слов'ян. Незважаючи на великий проміжок часу, що минув від їх відкриття, цілеспрямоване дослідження цих пам'яток пов'язане лише з 60—80-ми роками. Саме значне збільшення джерельної бази дало можливість значною мірою реконструювати етнокультурні процеси, які мали місце на теренах сучасної України на межі нової ери та в першій половині I тисячоліття.

На початку роботи семінару були заслухані доповіді В. Д. Барана «Черняхівська культура: ювілейні роздуми» і Є. В. Максимова «Зарубинецька культура на Україні. 100 років досліджень», присвячені підсумкам багаторічних досліджень цих старожитностей.

В. Д. Баран приділив значну увагу висвітленню тих історико-етнічних процесів, що мали місце в першій половині I тис. н. е. на теренах Південно-Східної Європи і були безпосередньо пов'язані з формуванням черняхівської культури і подальшою долею її носіїв. Виділення в межах черняхівської культури ряду різних типів пам'яток дійсно вказує на локальні відмінності, що підтверджує її багатоетнічність і добре узгоджується із свідченнями писемних джерел. Проте, з погляду вченого, ні житлове будівництво, ні поховальний обряд, ні кераміка, особливо гончарна, не дозволяють коректно визначити співвідношення різних етносів, що жили під управлінням готських королів.

Слід зазначити, що саме такий погляд на черняхівську культуру, як поліетнічне утворення, поділяли всі учасники семінару, і це

знайшло відображення практично у кожній доповіді з черняхівської проблематики.

Є. В. Максимов вважає, що одним з найважливіших підсумків вивчення зарубинецької культури є відкриття генетично з нею пов'язаних пізньозарубинецьких пам'яток, яким наслідують пам'ятки київської культури. Разом з тим далекою від вирішення є проблема походження зарубинецької культури, і насамперед участь у цьому процесі центральноєвропейського населення.

У доповіді Н. С. Абашиної «В. В. Хвойка — першовідкривач полів поховань в Україні» на підставі значного архівного матеріалу докладно висвітлена історія відкриття і дослідження перших могильників зарубинецької і черняхівської культур та історична інтерпретація цих старожитностей в історіографії початку ХХ ст.

Жваву дискусію викликала доповідь Р. В. Терпиловського «Пограниччя черняхівської та київської культур». Р. В. Терпиловський вважає, що в пізньоримський час у Середньому Подніпров'ї та Дніпровському лісостеповому Лівобережжі існували як київські пам'ятки, що містили певні черняхівські запозичення, так і черняхівські поселення з помітною «праслов'янською» традицією. Своєрідний «ланцюжок» подібних пам'яток тягнеться від верхів'їв Дністра й Західного Бугу до Верхнього Подоння. Серед проблем, що обговорювалися, насамперед привертають увагу питання мови як засобу комунікативного спілкування в умовах поліетнічних спільностей (О. В. Гудкова), критерії визначення культурної та етнічної належності кожної конкретної пам'ятки пізньоримського часу (Р. Г. Шишкін), наявності мовної єдності у мешканців Подніпров'я за умов військового панування того чи іншого іноетнічного населення (Є. В. Максимов).

Проблемам вивчення зарубинецької культури були також присвячені доповіді С. П. Пачкової «Поховальний обряд зарубинецького могильника Вишеньки» та І. Б. Зеленецької «Горизонт Орловець — Харівка».

Аналіз ознак поховального обряду одного з середньодніпровських могильників зарубинецької культури дозволи С. П. Пачковій дійти висновку, що зарубинецький обряд є цілком своєрідним явищем. Деякими спільними рисами він пов'язаний з обрядом лісостепових скіфів, милоградською, поморською та ясторфською культурами, але найбільшу близькість він виявляє до латенської культури.

Значна кількість доповідей семінару була присвячена проблемам вивчення черняхівської культури. Певно, це відбиває дійсний стан речей з розробкою ранньослов'янської проблеми України. Вивченням зарубинецької культури займаються лише кілька фахівців Інституту археології, натомість черняхівську культуру досліджують також працівники вищих навчальних закладів та музеїв, у тому числі й ряду інших міст країни.

О. М. Приходнюк у доповіді «Про культурно-історичний зміст черняхівської спільності» запропонував вважати черняхівську культуру археологічною протоцивілізацією, що складається з кількох, відмінних за археологічним і етнічним змістом, культурних утворень. Їм притаманні спільні надетнічні риси, які сформувалися під впливом провінційноримської культури. У єдиний високорозвинений соціальний організм багатоетнічне черняхівське суспільство було скомпільоване мілітарно активними готами.

У доповіді «Деякі питання історіографії хронології черняхівської культури» Є. Л. Гороховський виділив дві основні традиції: архаїчну, або елементарну, та класичну, або системну. Сучасні систематизатори-західники вважають черняхівські старожитності частиною континентальних культур «готського кола». Система хронології цього макро регіону отримала назву «системи Еггерса — Годловського». Східноєвропейський напрямок застосує традиції типологічної школи О. Монтеліуса і О. Альмгрена.

Однією з тенденцій сучасного етапу дослідження старожитностей латенського і римського часів у європейській науці є розробка детальних класифікацій та типологій окремих категорій речей, що становить основу для створення кореляційних схем. Результатам досліджень саме такого типу були присвячені доповіді О. В. Петраускаса, О. В. Бобровської, Р. Г. Шишкіна.

О. В. Петраускас у доповіді «Могильники черняхівської культури Косаново і Гаврилівка. Порівняльна характеристика» продемонстрував можливості кореляційного методу для розробки внутрішньої хронології могильників. Це дає змогу не лише простежити розвиток поховального обряду, а й визначити специфіку етнокультурної структури черняхівських общин.

Класифікації та первинному датуванню однієї з масових категорій знахідок черняхівської культури була присвячена доповідь

О. В. Бобровської «Періодизація черняхівського намиста». Застосування кореляційного методу дозволило виділити чотири діахронні групи намиста та підвісок, наявність яких обумовлена різними напрямками та інтенсивністю торговельних зв'язків населення. Деякі типи намиста та підвісок можуть слугувати хронологічними діагностами.

У доповіді «Класифікація і типологія трьохчастних гребенів черняхівської культури» Р. Г. Шишкін виклав основні принципи побудови класифікаційної схеми ще однієї численної категорії знахідок. Попередній аналіз матеріалу дозволяє дійти висновку щодо відсутності місцевої традиції виготовлення цих речей, а отже, їх поширення на території України Р. Г. Шишкін пов'язує з просуванням германських племен. Застосування кореляційного методу дозволило також простежити основні тенденції в змінах пропорцій та форми гребенів.

Дослідження фракійських елементів у черняхівській культурі дало змогу Б. В. Магомедову дійти висновку, що їх роль не була значною. Археологічні ознаки фракійського (карпо-дакійського) компонента не дають підстав для виділення в межах Молдови, Мунтенії і Трансильванії особливої територіально-етнографічної групи пам'яток.

Тема доповіді І. Герети «Проблема вивчення так званих князівських поховань черняхівської культури у світлі нових відкриттів» була зумовлена дослідженнями могильника Чернелів Руський, що під Тернополем. З погляду автора розкопок, два «порушені» поховання (№ 264, 265) за всіма ознаками (розміри, кількість жертвної їжі, наявність римських монет, срібних фібул, зброї, скляних виробів, значної кількості уламків гончарних посудин та ін.) можуть бути віднесені до поховань найвищого, «князівського», статусу.

Про поліетнічний характер черняхівської культури і, насамперед, про неоднорідність населення Середнього Подніпров'я свідчать також антропологічні матеріали. Результатам їх аналізу була присвячена доповідь Т. О. Рудич «Населення черняхівської культури у Середньому Подніпров'ї (за матеріалами антропології)», яка викликала значний інтерес учасників семінару. Серії середньодніпровських могильників виявили два головні напрямки антропологічних зв'язків: південний (серії черняхівських могильників Північного Причорномор'я, пізньоскіфські та античні серії Північного Причорномор'я) та північно-західний (серії Прибалтики II—V ст., вельбарської культури Нижньої Вісли та готські серії з Силезії).

Доповідь викладача Харківського університету М. В. Любічева «Досвід дослідження мікрорайону черняхівської культури у північно-східній частині її ареалу» присвячена використанню методу суцільного обстеження території на рівні мікрорегіону по берегах річки Мжа. Це дозволило простежити

ти тенденцію «глибокого» освоєння території черняхівським населенням у другій половині IV ст.

Ще одне повідомлення — «Вельбарсько-пшеворський компонент в черняхівських старожитностях межиріччя Дніпра і Дона», — пов'язане з вивченням старожитностей північно-східного регіону, зробив науковець із Харкова В. Дідик.

Технології виготовлення залізних виробів з розкопок черняхівських поселень поблизу Обухова були розглянуті у доповіді Д. П. Недопаки. Одержані результати свідчать про досить високий рівень ковальської майстерності. Для виготовлення залізних виробів використовували якісний матеріал, вільний від шлаків. Широке застосування сталі та цементації дозволяло одержувати оптимальні міцнісні характеристики, а також провадити термообробку виробів.

Етнокультурну ситуацію в Українських Карпатах у III—IV ст. розглянула Л. В. Вакуленко. Порівняльне вивчення комплексу визначальних етнокультурних ознак, пов'язаних з побутом та ідеологією стародавнього населення показало, що Прикарпаття і Закарпаття в пізньоримський час були окремими та різними культурними областями, між якими були відсутні культурні та економічні зв'язки. Простежується і різна зовнішньо-економічна орієнтація населен-

ня цих регіонів. А отже старожитності пізньоримського часу в Прикарпатті та Закарпатті не можуть бути об'єднані в одну археологічну культуру. Поняття «культура карпатських курганів» має вживатися лише для визначення прикарпатських старожитностей.

З повідомленням про нові тілоспалення пшеворської культури на Волині (Млинове та Городище) виступили Д. Н. Козак та Б. А. Прищепка. Такі поховання, певно, належали вождям військових загонів вандалів, які просувалися до кордонів Дакії.

Семінар пройшов на високому науковому рівні. У надзвичайно плідній дискусії були сформульовані першочергові завдання у вивченні старожитностей межі — першої половини I тис. н. е. Підсумовуючи дискусію, В. Д. Баран зазначив, що слід вважати доцільним систематичне проведення тематичних семінарів із проблем етногенезу та ранньої історії слов'ян на базі відділу слов'янської археології.

До відкриття семінару надруковано збірник «Сто років вивчення культур полів поховань на Україні», завдяки чому всі бажаючі мають змогу ознайомитися детальніше з усіма запропонованими доповідями.

*Одержано
21.09.2000*

Н. С. АБАШИНА